

development of students in professional colleges (upcycling workshops, eco-graffiti, 'Pocket Park' design, land art activities, etc.).

Key words: *environmental culture; professional pre-higher education institution; professional junior bachelor; environmental awareness; environmental ethics; environmental education; professional training.*

УДК 37.015.3:502:39:37.014.5

Світлана Толочко

Інститут проблем виховання НАПН України

ORCID ID 0000-0002-9262-2311

DOI 10.24139/2312-5993/2025.06/366-383

ЕТНОПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ГУМАНІТАРНОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті обґрунтовано актуальність етнопедагогічного підходу до формування екологічної культури особистості в умовах полікультурної освіти та глобальних цивілізаційних викликів. Доведено, що сучасна екологічна криза має не лише техногенний, а й ціннісно-нормативний характер, що зумовлює необхідність переосмислення аксіологічних засад взаємодії людини з довкіллям. Проаналізовано еволюцію філософсько-екологічної парадигми: від антропоцентричної моделі експлуатаційного природокористування до гуманітарної парадигми гармонійного співрозвитку в системі «Людина — Природа». Визначено, що етнопедагогіка володіє значним потенціалом для системного формування інтелектуальних, емоційно-чуттєвих та практично-діяльних компонентів екологічної культури. Розкрито зміст етнокультурного модуля гуманітарно-екологічної освіти, який інтегрує знання про морально-етичні традиції ставлення до природи в різних народів, народний ідеал гармонійно розвиненої особистості, засоби вираження гуманістичного світогляду у фольклорі, побуті, народних промислах. Обґрунтовано, що традиційна етнокультура, позбавлена технократичного антропоцентризму, утверджує філософію гармонії, де цінність особистості визначається здатністю до співіснування з природою. Проілюстровано вплив природно-географічних чинників (степ, ліс, гори) на формування етнопсихологічних особливостей та екоетичних традицій українських етносів. Доведено виховну цінність пареміологічного фонду, казкового епосу, народних норм поведінки в природі як інструментів формування емпатії, естетичного сприйняття довкілля та відповідального природокористування. Запропоновано модель реалізації етнопедагогічного підходу через інтеграцію традиційних засобів із сучасними технологіями соціально-екологічної практики. Зроблено висновок, що такий підхід сприяє гуманізації освітнього процесу, формуванню толерантності, навичок міжкультурної комунікації та громадянської відповідальності, що повною мірою відповідає пріоритетам міжнародної стратегії освіти для сталого розвитку.

Ключові слова: *етнопедагогіка, екологічна культура, гуманітарна парадигма, освіта для сталого розвитку, етнокультурні традиції, аксіологія екологічної освіти, екоетика, полікультурна освіта, емпатія до природи.*

Постановка проблеми. Загострення екологічної кризи на початку XXI століття продемонструвало обмеженість технократичної парадигми природокористування. Як справедливо зазначають дослідники, сучасні довкілєві загрози мають не лише техногенний, а й ціннісно-нормативний характер, що вимагає фундаментального переосмислення аксіологічних засад взаємодії в системі «Людина — Природа» (Горошкова, 2023; Сабадаш, 2011). У цьому контексті гуманітаризація екологічної освіти виступає стратегічним пріоритетом забезпечення сталого розвитку. Полікультурний характер сучасного освітнього простору України актуалізує потребу в інтеграції етнопедагогічного потенціалу у процеси формування екологічної культури особистості. Етнокультурні традиції, позбавлені антропоцентричного споживацтва, утверджують філософію гармонії, де цінність особистості визначається здатністю до співіснування з природою, а не до її експлуатації (Євтух, Марушкевич, Дем'яненко, Чепак, 2003; Етнопсихологія, 2020). Ігнорування цього досвіду у навчально-виховному процесі призводить до втрати важливих інструментів духовно-морального становлення підростаючих поколінь. Попри наявність окремих наукових розвідок у галузях етноекології, екопедагогіки та етнопсихології (Горболіс, 2024; Лаппо, 2021; Петренко, 2023), залишається недостатньо розробленим питання системної інтеграції етнопедагогічних принципів у структуру гуманітарно-екологічної освіти вищої школи. Зокрема, потребують подальшого обґрунтування: зміст етнокультурного модуля, механізми поєднання традиційних засобів із сучасними технологіями соціально-екологічної практики, критерії оцінювання сформованості ціннісного ставлення до довкілля у студентської молоді. Імплементация міжнародних стратегій освіти для сталого розвитку (ЮНЕСКО, 2030) вимагає від української педагогічної науки розроблення національно орієнтованих моделей, які б поєднували глобальні цілі з урахуванням етнокультурної специфіки, історико-педагогічного досвіду та регіональних особливостей (Філяніна, Сінявіна, Долга, 2019; Karpan, Chernikova, Motuz, Bratanich, Lysokolenko, 2020). Соціально-психологічні дослідження свідчать про зниження рівня емпатії до природи та естетичного сприйняття довкілля у сучасної молоді, що зумовлене домінуванням цифрового середовища, урбанізацією та ослабленням міжгенераційної трансляції народних екоетичних норм (Зеленчук, 2010; Манушкіна, 2014). Етнопедагогічний підхід, спираючись на

пареміологічний фонд, фольклор, народні промисли та обрядові практики, володіє значним потенціалом для відновлення емоційно-чуттєвого зв'язку особистості з природним середовищем.

Таким чином, наукова розробка етнопедагогічного підходу до формування екологічної культури особистості є актуальною як у теоретико-методологічному вимірі (удосконалення гуманітарної парадигми екологічної освіти), так і в практико-орієнтованому аспекті (підготовка конкурентоспроможних фахівців, здатних до відповідального природокористування та міжкультурної екологічної комунікації). Реалізація цього напряму сприятиме гуманізації освітнього процесу, зміцненню національно-культурної ідентичності та формуванню громадянської відповідальності у вирішенні глобальних екологічних завдань.

Аналіз актуальних досліджень. Проблематика інтеграції етнопедагогічних засад у систему екологічної освіти перебуває у фокусі міждисциплінарних наукових пошуків, що охоплюють педагогіку, психологію, філософію, культурологію та екологію. Так, філософсько-методологічні засади екологічної освіти ґрунтовно досліджені у працях Ю. Сабадаш (Сабадаш, 2011), Л. Горошкової (Горошкова, 2023), Н. Філянїної (Філянїна, Сінявіна, Долга, 2019). Зокрема, Ю. Сабадаш обґрунтовує тезу про те, що суспільна свідомість на межі 1960–1970-х років усвідомила обмеженість технократичного оптимізму, визнавши існування об'єктивних природних меж розвитку (Сабадаш, 2011). Л. Горошкова у контексті освіти для сталого розвитку акцентує на необхідності аксіологічного переосмислення взаємодії в системі «Людина — Природа» (Горошкова, 2023). Н. Філянїна розробляє методологічні засади гуманітаризації як екологічної освіти, так і освіти для сталого розвитку, підкреслюючи ціннісно-нормативний характер сучасних довкіллевих викликів (Філянїна, Сінявіна, Долга, 2019).

Етнопедагогічні основи екологічного виховання репрезентовані доробком В. Євтуха, А. Марушкевич, Н. Дем'яненко, В. Чепака (Євтух, Марушкевич, Дем'яненко, Чепак, 2003), І. Батруна (Батрун, 2020), В. Лаппо та ін. (Лаппо, 2021). Дослідники розглядають природу як ключовий чинник народної педагогіки, наголошуючи на її ролі у формуванні патріотичних почуттів та національної ідентичності. І. Батрун, аналізуючи спадщину В. Сухомлинського та О. Вишневського, підкреслює зв'язок екологічного виховання з любов'ю до «рідної

сторони» та визначає етнопедagogіку як важливий складник національного виховання (Батрун, 2020).

Етнопсихологічні та етнокультурні аспекти взаємодії з довкіллям досліджено у працях І. Данилюка, А. Курапова, І. Ягіяєва (Данилюк, Курапов, Ягіяєв, 2022), О. Кобець (Етнопсихологія, 2020), С. Ольховецького (Ольховецький, 2019). Зокрема, у монографії «Етнокультурна психологія: історія та сучасність» автори простежують генезу уявлень про вплив природного середовища на етнопсихологічні особливості народів (Данилюк, Курапов, Ягіяєв, 2022). О. Кобець аналізує вплив ландшафтних зон України (степ, ліс, гори) на формування емоційної сфери та мотиваційних установок етносів, виокремлюючи феномени «педагогіки степів» та «педагогіки дуба» (Етнопсихологія, 2020).

Регіональні екоетичні традиції вивчаються у контексті окремих етносоціальних систем. Так, Я. Зеленчук досліджує екоетичні традиції гуцулів як складник карпатської культури, де природа наділяється сакральними якостями, а система табу та ритуальної чистоти слугує інструментом екологічного виховання в гірських умовах (Зеленчук, 2010). Т. Манушкіна обґрунтовує доцільність популяризації знань про екологічні традиції різних народів через музейні та краєзнавчі форми, визначаючи такі практики як ядро етноекотичного навчального напрямку (Манушкіна, 2014).

Аксіологічний та емоційно-чуттєвий компоненти екологічної культури розробляються у працях Н. Анацької (Анацька, 2016), С. Толочко (Толочко, Бордюг, Міронець, 2022), О. Шевчук (Шевчук, 2018). Н. Анацька пропонує ековіталістичну концепцію, де екологічна етика інтегрується як гуманітарний, ціннісний компонент соціально-екологічної освіти (Анацька, 2016). С. Толочко у навчально-методичному посібнику «Знаю. Вмію. Дію» обґрунтовує модель формування екологічної компетентності, спрямовану на інтеріоризацію екокультурних цінностей та розвиток пізнавальної мотивації (Толочко, Бордюг, Міронець, 2022). О. Шевчук досліджує можливості української етичної культури у формуванні екологічної поведінки учнів початкової школи (Шевчук, 2018).

Лінгвокультурний та фольклористичний аспекти екологічного виховання висвітлені у дослідженнях Ж. Колоїз (Колоїз, Малюга, Шарманова, 2014). Авторка аналізує пареміологічний фонд як «софійну складову культури», де репрезентовано національний світогляд і

злиття людини з Універсумом, підкреслюючи виховний потенціал прикмет, казок та інших жанрів народної творчості для формування любові до довкілля (Колоїз, Малюга, Шарманова, 2014).

Міжнародний контекст досліджень екологічної освіти представлено працями J. Garrison, L. Ostman, K. Van Poeck (Garrison, Ostman, Van Poeck, 2024), I. Karpan et al. (Karpan, Chernikova, Motuz, Bratanich, Lysokolenko, 2020), G. Rispoli, J. Grinevald (Rispoli, Grinevald), S. Sterling (Sterling, 2003). Зокрема, у статті «Anthropocosmism: an Eastern humanist approach to the Anthropocene» автори обґрунтовують східногуманістичний підхід до подолання антропоцену через переосмислення взаємозв'язку людини й природи (Garrison, Ostman, Van Poeck, 2024). S. Sterling у докторській дисертації розробляє концепцію цілісного системного мислення як основи для парадигмальних змін у освіті в контексті сталого розвитку (Sterling, 2003).

Разом із тим, попри значний обсяг наукових напрацювань, залишається недостатньо дослідженим питання системної інтеграції етнопедагогічних принципів у структуру гуманітарно-екологічної освіти вищої школи.

Метою дослідження є теоретико-методичне обґрунтування та розроблення етнопедагогічного підходу до формування екологічної культури особистості в контексті гуманітарної парадигми освіти для сталого розвитку.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів, що забезпечують всебічне розкриття проблеми інтеграції етнопедагогічних засад у систему екологічної освіти та відповідають його міждисциплінарному характеру: системний аналіз та синтез – для розгляду екологічної культури як цілісного утворення, що поєднує когнітивний, аксіологічний, емоційно-чуттєвий і практично-діяльнісний компоненти; порівняльно-історичний метод – для простеження еволюції філософсько-екологічних парадигм від антропоцентризму до екоцентризму та антропокосмізму, а також зіставлення екоетичних традицій різних етносів України; герменевтичний підхід – для інтерпретації фольклорних текстів, пареміологічного фонду, міфологічних уявлень, обрядових практик та етноетичних норм; екопсихологічний підхід – для аналізу впливу природно-географічних чинників (степ, ліс, гори) на формування етнопсихологічних особливостей, мотиваційних установок та емоційно-чуттєвого зв'язку з довкіллям.

Виклад основного матеріалу. Ідеї щодо взаємозв'язку етнічних особливостей із кліматичними, географічними та природними чинниками висловлювалися ще в античності (Гіппократ, Геродот, Ксенофонт, Цезар, Тацит, Страбон, Пліній). Так, Данилюк І., Курапов А., Ягіяєв І. підкреслюють, що накопичення етнографічних і психологічних знань про вплив природного середовища на народи саме в античності (Данилюк, Курапов, Ягіяєв, 2022). Проте, як зауважує С. Ольховецький, системне інституціоналізування таких дисциплін, як етнопедагогіка, етнопсихологія, екопедагогіка й екопсихологія, відбулося виключно в XX столітті (Ольховецький, 2019). Цілком слушною є думка, Ю. Сабадаш про те, що на межі 1960–1970-х років XX століття суспільна свідомість усвідомила обмеженість технократичного оптимізму, визнавши існування об'єктивних природних та екологічних меж (Сабадаш, 2011). У контексті еволюції філософсько-екологічної парадигми й міжнародних стратегій подолання довкіллевих загроз останніх десятиліть чітко простежується тенденція до переосмислення аксіологічних і культурологічних засад взаємодії з довкіллям, визнання культурних детермінант екологічної кризи та фундаментальної переоцінки ціннісних орієнтирів у системі «Людина — Природа» (Горошкова, 2023). Філософія експлуатаційного природокористування, що домінувала впродовж століть індустріалізації, споживацька модель взаємин доби науково-технічної революції та антропоцентричні настанови, які розглядали людину як господаря світобудови, а довкілля — виключно як ресурсну базу, поступово трансформуються під впливом гуманітарної екологічної парадигми (Філософія глобальних проблем сучасності, 2016).

Відтак впровадження полікультурного підходу в сучасну освіту актуалізує потребу в ретельному осмисленні етнопедагогічних основ формування екологічної культури особистості. Значущість такого напрямку зумовлена філософським усвідомленням сучасних цивілізаційних трансформацій та культурологічним аналізом генези екологічних викликів. Потреба інтегрувати етнопедагогічні принципи в екологічне навчання впливає з низки філософсько-культурологічних концепцій, що досліджують причини екологічної кризи через призму аксіології, обґрунтовують ціннісне сприйняття довкілля, співставляють матеріальні й духовні аспекти культури та переосмислюють раціональні, утилітарні й прагматичні моделі взаємодії людини з природою (Шевчук, 2018). До них належать ідеї холізму, синергетичні положення, концепції коеволюції як спільного поступу суспільства та

біосфери, парадигма сталого розвитку, а також антропокосмічні погляди, які утверджують рівноцінність людини й природи; філософські тези про довкілля як культурну цінність, ключову роль духовно-моральних аспектів у міжкультурній комунікації, ноосферне мислення та пріоритет духовності як необхідну умову цивілізаційного переходу до сталого розвитку України (Karpan, Chernikova, Motuz, Bratanich, Lysokolenko, 2020).

Більшість дослідників із різних наукових дисциплін переконані, що сучасні екологічні труднощі неможливо подолати виключно науково-технічними методами, оскільки сама криза є наслідком ціннісно-нормативної системи технократичного суспільства (Sterling, 2003). Модифікація цих орієнтирів виступає фундаментальною передумовою утвердження сталого розвитку людства. Екологічна культура, яка ґрунтується на відповідних ціннісних орієнтирах, світоглядних засадах, життєвих нормах та гуманістичному ідеалі взаємин із довкіллям, суперечить панівним споживацьким установкам. Відтак в освітньому просторі України належить цілеспрямовано вибудовувати екологічну культуру особистості як єдність зрілих інтелектуальних, емоційно-чуттєвих і практично-діяльнісних компонентів. На нашу думку, саме етнопедагогічна парадигма володіє значним потенціалом для гармонійного та системного розвитку всіх зазначених складників.

Актуальність розроблення етнопедагогічного підходу до формування екологічної культури особистості зумовлена полікультурним характером сучасної освіти та потребою посилення аксіологічно-виховного потенціалу екологічного навчання, що забезпечує перехід від цінностей споживацького природокористування до ідеалів гармонійної взаємодії з довкіллям. Для сучасної екологічної освіти пріоритетним залишається конструювання змісту та засобів, які формують сприйняття природи як культурної цінності й розкривають духовно-моральні засади взаємин людини з навколишнім світом.

Поступова трансформація філософсько-екологічної парадигми, що виявляється у зміщенні акцентів від техніко-технологічних методів подолання наслідків антропогенного впливу до культурологічних стратегій виховання екологічної свідомості, зумовлює стійке зростання наукового інтересу до аксіологічних аспектів екологічного розвитку. Це об'єктивно посилює тенденцію гуманізації освітнього процесу та підтверджує ефективність етнопедагогічного підходу у становленні екологічної культури особистості.

У межах наукових досліджень із етноекології, етнопедагогіки, екопсихології та екопедагогіки, а також у гуманітарно-екологічному векторі сучасної української педагогічної науки вже сформовано певний теоретико-методичний досвід інтеграції етно-екокультурних компонентів у процеси розвитку особистості та соціуму (Горболіс, 2024), (Петренко, 2023). Екологічний напрям зазнає інтенсивного поступу в царині етнопсихології та етнопедагогіки. Новітні галузі соціально-психологічного знання, що динамічно розвиваються, ґрунтуються на соціально-екологічній філософії та становлять складники гуманітарно-екологічної парадигми, еволюція якої відображає глобальну цивілізаційну трансформацію від технократичної культури до екологічної, від антропоцентричної орієнтації — до ідеалів гармонійної взаємодії в системі «Людина — Природа». Зазначена тенденція виявляється у зростанні наукового інтересу до культурологічних засад екологічного розвитку, а також у розширенні та зміцненні соціально-екологічної теорії і практики як міждисциплінарного напрямку науково-прикладної діяльності (Лаппо, 2021). У колі досліджень, присвячених етнокультурним традиціям формування в молоді культури ставлення до природи, виокремлюють дві основні групи. Першу репрезентують праці, спрямовані на вивчення етнопедагогічних традицій екологічного виховання окремих народів та етнічних спільнот. Другу становлять дослідження, орієнтовані на розробку культурологічних основ екологічної освіти, де актуалізується необхідність залучення потенціалу народних традицій.

Етнопедагогічну наукову школу репрезентовано доробком численних вчених. Так, Євтух В. Б., Марушкевич А. А., Дем'яненко Н. М., Чепак В. розглядають природу як один із ключових чинників народної педагогіки, наголошуючи, що природа розглядається як «рідна сторона», «Батьківщина»; роль екологічної (природоохоронної) культури визначають як основу формування патріотичних почуттів (Євтух, Марушкевич, Дем'яненко, Чепак, 2003). Дослідник І. Батрун, аналізуючи творчу спадщину видатних педагогів (В. Сухомлинський, О. Вишневський та ін.) як представників етнопедагогічної традиції, надає природі роль чинника народної педагогіки; підкреслює зв'язок екологічного виховання з патріотизмом і любов'ю до «рідної сторони», «Батьківщини», підкреслює роль етнопедагогіки в національному вихованні (Батрун, 2020).

Гуманітарна парадигма екологічної освіти передбачає не лише кумуляцію міждисциплінарних знань гуманітарно-екологічного

спрямування, а й докорінну трансформацію методологічних засад освітнього процесу. Йдеться про поступовий відхід від утилітарної ідеології природокористування та споживацького ставлення до довкілля на користь гуманістичних орієнтирів, що утверджують гармонійний співрозвиток людини й природи.

У науковому доробку Н. Анацької запропоновано ековіталістичну концепцію, де екологічна етика інтегрується як гуманітарний, ціннісний компонент соціально-екологічної освіти, що втілює ідею гуманітаризації екологічного навчання (Анацька, 2016). У межах гуманітарної екології, зокрема в праці Н. Філянїної, постає методологічне завдання гуманітаризації двох рівнів освіти – гуманітаризації екологічної освіти та гуманітаризації освіти для сталого розвитку (Філянїна, Сінявіна, Долга, 2019).

Отже, для успішної реалізації екокультурних цінностей і норм у практичній соціально-екологічній діяльності студенти потребують системних знань про історико-культурні моделі взаємодії різних народів із довкіллям. Формування позитивної поведінкової стратегії в природному середовищі неможливе без засвоєння відповідних етичних норм, тоді як усвідомлення природи як духовної й естетичної цінності вимагає ознайомлення з релігійними, літературними та мистецькими практиками шанування довкілля, характерними для різних культур. Саме ці аспекти, разом із низкою супутніх компонентів, становлять зміст етнокультурного модуля гуманітарно-екологічної освіти та еколого-етичного виховання, що розробляється в межах даного дослідження.

Етнопедагогічний підхід до формування в студентів екологічної культури реалізується через інтеграцію традиційних етнопедагогічних засобів із сучасними технологіями соціально-екологічної практики, а також через утвердження етнокультурної специфіки відкритих соціально-педагогічних систем екологічного виховання. Розвиток відповідного етнокультурного модуля гуманітарно-екологічної освіти суттєво підвищує його виховний потенціал, сприяє гуманізації навчального процесу, формуванню у підростаючих поколінь ціннісного сприйняття природи, толерантності, навичок міжкультурної комунікації та громадянської відповідальності у вирішенні екологічних завдань. Така модель повною мірою відповідає пріоритетам міжнародної стратегії освіти для сталого розвитку.

Науковий потенціал етнопедагогіки в екологічній освіті ґрунтується на гуманістичній спрямованості етнокультурної картини світу,

духовно-моральних та етичних засадах традицій взаємодії з довкіллям, а також на різноманітті інструментів формування екологічної культури особистості й соціуму. Зміст етнокультурного модуля гуманітарної екологічної освіти визначається як система знань про етнокультурні традиції, морально-етичні принципи ставлення до природи в різних народів та їхній гуманістичний характер; про народний ідеал гармонійно розвиненої особистості, яка не лише усвідомлює, а й практично реалізує ціннісне ставлення до довкілля; про засоби та форми вираження гуманістичного сприйняття життя в трудовій практиці, фольклорі, побуті, народних промислах та художній творчості.

Провідне місце етнопедagogічного підходу в моделі гуманітарно-екологічної освіти зумовлено насамперед культурологічною та аксіологічною спрямованістю дисциплін за вибором студента (Набокова, 2025). У цьому контексті природничо-наукові знання розглядаються не як автономна мета, а як інструментарій для досягнення екологічного благополуччя, утвердження гармонійних взаємин із довкіллям, формування екокультурних ціннісних орієнтирів у підростаючого покоління та підготовки їх до практичної реалізації. Як гуманітарний складник екологічної освіти, екологічна етика зорієнтована на засвоєння студентами знань про морально-етичні підґрунтя, історичні норми та традиції взаємодії людини з природним середовищем.

У когнітивному вимірі інтеграція екологічних знань передбачає засвоєння знань про морально-етичні засади взаємин людини й природи, історичну еволюцію екокультурних цінностей та ідеалів, що обумовлювали різні моделі природокористування впродовж історії (Данилюк, Курапов, Ягіяєв, 2022). Зміст навчання також охоплює екологічні норми й традиції різних народів, позитивний історичний досвід взаємодії з довкіллям, основи екологічної психології, особливості суб'єктивного сприйняття природних явищ, вплив середовища на психоемоційний стан людини та інтерпретацію екологічної свідомості в мистецтві, міфології, релігії, знакових системах і культурних артефактах (Данилюк, Курапов, Ягіяєв, 2022). Практичний аспект реалізується через формування умінь впроваджувати екокультурні цінності в повсякденну взаємодію з навколишнім світом, проектувати власну поведінку відповідно до етичних принципів ставлення до природи, дотримуватися моральних норм, інтерпретувати емоційний досвід спілкування з природою у творчій діяльності та здійснювати етичну оцінку й самооцінку власних учинків у природному середовищі. Аксіологічний блок моделі

гуманітарно-екологічної освіти, обґрунтований С. Толочко, спрямований на інтеріоризацію системи екокультурних цінностей, формування сталої потреби у їхній практичній реалізації, розвиток пізнавальної мотивації щодо гуманітарних і природничих екологічних знань, а також стимулювання творчої самореалізації в екологічно орієнтованих видах діяльності (Толочко, Бордюг, Міронець, 2022). Особлива увага приділяється розвитку емоційно-чуттєвої сфери, здатності відчувати гармонію з довкіллям, естетично сприймати природну красу, проявляти емпатію та утверджувати активну морально-екологічну життєву позицію.

Не применшуючи значущості природничої картини світу та відповідних наукових дисциплін, вважаємо за необхідне забезпечити їхнє адекватне відображення у свідомості студентів. Йдеться про сприйняття природничих знань як одного з рівноправних компонентів загальнолюдської культури, а довкілля – не лише як об'єкта господарської експлуатації чи антропогенного впливу, а й як цінності духовної сфери, що перевищує суто матеріальний вимір. Відповідно, моделі організації освітнього процесу мають бути спрямовані не лише на занурення студентів у національні традиції, а передусім на вироблення адекватних уявлень про ціннісні практики взаємодії з довкіллям в інших культурах. Саме такий підхід виховує толерантність, відкритість до міжкультурного діалогу, без яких неможливе засвоєння морально-етичних норм як у соціумі, так і у ставленні до природи.

Безумовно, етнографічний (краєзнавчо-українознавчий) зміст освіти тісно перегукується з історико-культурологічним блоком освітніх компонент може бути до них інтегрований. Проте його ядро має становити докладне й емоційно насичене вивчення традицій взаємодії з довкіллям, притаманних різним етносам, культурам, кліматичним зонам та історичним епохам (Теорія і практика екологічної освіти, 2019). Цей зміст завжди співвідноситься із сучасним рівнем науково-технічного прогресу, розвитком інформаційних технологій та глобальним характером екологічних викликів. Пріоритет має надаватися проектам, спрямованим на дослідження дітьми етнекологічних традицій рідного краю: особливостей географії, клімату, ландшафту, флори й фауни, відображених у фольклорі, народних промислах, культурах, обрядах, святах, легендах і міфах. Така діяльність не обмежується суто пізнавальними або дослідницькими завданнями. Не менш важливими є творчі та практичні ініціативи, пов'язані з втіленням знань про народну культуру й рідний край у

різних видах мистецтва, а також із реальним внеском студентів у покращення локального екологічного стану. Т. Манушкіна рекомендує формувати екологічну культуру етносу у взаємодії з довкіллям, популяризуючи знання про екологічні традиції різних народів; фіксуючи етноекотологічні традиції через музейні та краєзнавчі форми. Дослідниця підкреслює, що такі практики становлять ядро етноекотологічного навчального напрямку в системі освіти (Манушкіна, 2014).

Зміст етнопедогогічного модуля системи виховання формується з урахуванням ключових артефактів народної культури, на яких ґрунтується її виховний потенціал у екологічній освіті. До таких засадничих елементів належить наявність у народній свідомості ідеалу гармонійно розвиненої особистості, що існує в злагоді з довкіллям. Важливе значення мають традиції шанування природних об'єктів, їх міфологізації та одухотворення, які сприяють розвитку в дітей емоційно-чуттєвого ставлення до природи, формуванню емпатії, потреби у природному спілкуванні, відчуттю духовної єдності зі світом, усвідомленню довкілля як цінності народної духовності та почуття відповідальності перед минулими й прийдешніми поколіннями. Народна творчість, що відтворює традиційне сприйняття природи як естетичного феномена, безпосередньо впливає на становлення естетичної культури особистості щодо довкілля. Нарешті, фундаментальне значення мають народні норми поведінки в природі, які відображають визнання її самоцінності, унікальності кожного життя, традиції самообмеження, відповідального природокористування, шанобливого дотримання природних законів, а також практики подяки довкіллю за життєдайні ресурси, захист від негоди, лікування та навчання.

Конкретні природно-географічні умови суттєво вплинули на формування етнопсихологічних особливостей народів, що, за слушним зауваженням О. Кобець, дає підстави для умовного виокремлення таких феноменів впливу основних зон України (степового, лісостепового та гористого ландшафту) на особливості емоційної сфери та мотиваційних установок... "психіку верховинця", "людини лісу", "сина степу"». У праці згадується «педагогіка степів» як традиційний підхід до виховання в гармонії з природою (степовий ландшафт формує колективізм, стійкість) та «педагогіка дуба» (як символ лісового сакрального простору, що формує незалежність і глибокий зв'язок з землею). Ліси та діброви описуються автором як сакральний простір, що формує етнопсихологічні риси (духовність, рефлексія, любов до природи як «рідного краю») (Етнопсихологія, 2019). Так, для багатьох етнічних спільнот ліс виконував

функцію не лише вторинного житла, а й сакрального простору, що сприймався як «рідний батько». Водночас природне середовище виступало виховним чинником, покровителем, що формувало працьовитість, спостережливість та адаптаційні навички в умовах складного виживання. Історично наш край вирізнявся багатством водних ресурсів, лісових масивів, різноманіттям флори й фауни. Глибоке шанобливе ставлення до довкілля, що формувалося й трансливалося крізь століття, стало однією з визначальних рис духовної культури та морально-етичної системи народу. Наші предки, поєднуючи елементи природного поклоніння з усвідомленням власної інтегрованості у біосферу, відчували нерозривний онтологічний зв'язок із природою.

Аналогічні екоетичні традиції простежуються й у культурі гірських народностей України. Так, Я. Зеленчук аналізує екоетичні традиції гуцулів як частину карпатської культури, де природа (ліс, земля) наділяється живими, сакральними якостями, підкреслюючи систему табу та ритуальної чистоти щодо землі та природи в гуцульській традиції, пов'язана з екологічним вихованням у гірських умовах (Зеленчук, 2010).

Соціальні взаємини, багатівіковий досвід етносу, його культурно-побутові практики, морально-етичні орієнтири та світоглядні уявлення про навколишню дійсність, а також експресивні можливості рідної мови знаходять своє відображення у пареміологічному фонді. На думку Ж. Колоїз, «паремії... становлять софійну складову культури кожної нації, де репрезентовано національний світ і злиті воєдино людина й Універсум... пареміологічні одиниці... віддзеркалення етнічних цінностей та ідеалів української лінгвокультурної спільноти» (Колоїз, Малюга, Шарманова, 2014, с. 12-15). Як зазначають вчені, прикмети у своїй сукупності репрезентують народну науку, оскільки становлять своєрідну систематизовану базу знань про природні явища та закономірності. Не менш цінним джерелом духовної спадщини є казковий епос, що формує любов до довкілля, рідного краю та Батьківщини. У українських казках фауна зображується у тісному зв'язку з людиною, бере безпосередню участь у її життєдіяльності та наділяється антропоморфними рисами.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Особливий виховний потенціал етнокультурних традицій у екологічному вихованні полягає в тому, що традиційна культура принципово позбавлена антропоцентризму, особливо в його модернізованому

технократичному варіанті. Людина та створений нею соціальний світ не розглядаються як вінець творіння, а функціонують як одна з екосистем, інтегрованих у загальну екосферу та біосферу. Етнокультура утверджує філософію гармонії, де цінність людської особистості визначається здатністю до співіснування з природою, а не до її споживацького підкорення. Духовний вимір взаємин із довкіллям, що нівелювався інтенсивним науково-технічним прогресом, сьогодні переживається людством як болісна втрата. Саме сакралізація природи в етнокультурі століттями слугувала чинником збереження біорізноманіття, морального виховання та гармонізації взаємодії в системі «Людина — Природа». Етнопедагогічний підхід в екологічній освіті сприяє формуванню у підлітків ціннісного, духовно-морального та естетичного ставлення до довкілля, патріотизму, що ґрунтується на відчутті єдності з рідними ландшафтами, а також розвитку емоційного досвіду, потреби в безпосередньому контакті з природою та творчій самореалізації, інспірований мотивами гармонійного життя на планеті.

Разом із тим, попри значний обсяг наукових напрацювань, залишається недостатньо дослідженим питання системної інтеграції етнопедагогічних принципів у структуру гуманітарно-екологічної освіти вищої школи. Зокрема, потребують подальшого обґрунтування: зміст і структура етнокультурного модуля гуманітарно-екологічної освіти; механізми поєднання традиційних етнопедагогічних засобів із сучасними технологіями соціально-екологічної практики; критерії та індикатори оцінювання сформованості ціннісного ставлення до довкілля у студентської молоді; методика реалізації етнопедагогічного підходу в умовах полікультурного освітнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА

- Анацька, Н. В. (2016). *Екологічні знання як засади екологічної освіти* (дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01). Київ. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/Anatska_30.06.2016_disertaz.pdf (Anatska, N. V. (2016). *Environmental knowledge as the basis of environmental education* (PhD dissertation, specialty 13.00.01). Kyiv. Retrieved from https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/Anatska_30.06.2016_disertaz.pdf).
- Батрун, І. В. (2020). Етнопедагогіка в системі вітчизняного національного та патріотичного виховання XXI століття. *Педагогічні науки*, 73 (1), 22–27. URL: https://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/73/part_1/4.pdf (Batrun, I. V. (2020). Ethnopedagogy in the system of national and patriotic education in the 21st century. *Pedagogical Sciences*, 73(1), 22–27. Retrieved from https://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/73/part_1/4.pdf).
- Горболіс, Л. М. (2024). *Екокрітика: методологічна інтеграція, взаємодія, інтерпретація*: монографія. Суми: Мрія. URL:

- <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a5f03e6b-ba20-4cd6-a376-2fc5da560141/content>. (Horbolis, L. M. (2024). *Ecocriticism: Methodological integration, interaction, interpretation* (monograph). Sumy: Mriia. Retrieved from <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a5f03e6b-ba20-4cd6-a376-2fc5da560141/content>)
- Горошкова, Л. А. (2023). *Освіта для сталого розвитку*: електрон. навч. курс. URL: <https://binpo.com.ua/wp-content/uploads/2023/10/Горошкова-Л.А. Освіта-сталого-розвитку ЕНК.pdf>. (Horoshkova, L. A. (2023). *Education for sustainable development: Electronic course*. Retrieved from <https://binpo.com.ua/wp-content/uploads/2023/10/Горошкова-Л.А. Освіта-сталого-розвитку ЕНК.pdf>).
- Данилюк, І., Куратов, А., Ягіяєв, І. (2022). *Етнокультурна психологія: історія та сучасність*. Київ : Логос. URL: https://www.researchgate.net/profile/Ivan-Danyliuk-2/publication/359337867_Etnokulturna_psihologia_istoria_ta_sucasnist/links/6235acda5b303e5c5aa8b34e/Etnokulturna-psihologia-istoria-ta-sucasnist.pdf. (Danyliuk, I., Kurapov, A., & Yahiaiev, I. (2022). *Ethnocultural psychology: History and modernity*. Kyiv: Logos. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Ivan-Danyliuk-2/publication/359337867_Etnokulturna_psihologia_istoria_ta_sucasnist/links/6235acda5b303e5c5aa8b34e/Etnokulturna-psihologia-istoria-ta-sucasnist.pdf)
- Етика відносин з природою* : метод. посіб. (2019). П. Б. Андрущенко та ін. (уклад.). Київ: ІІТЗН НАПН України. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718524/1/ЕТИКА%20ВІДНОСИН%20З%20ПРИРОДОЮ%20ЗН-124-19.pdf>. (*Ethics of relations with nature: Methodological manual*. (2019). P. B. Andrushchenko et al. (Comp.). Kyiv: Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAES of Ukraine. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718524/1/ЕТИКА%20ВІДНОСИН%20З%20ПРИРОДОЮ%20ЗН-124-19.pdf>)
- Євтух, В. Б., Марушкевич, А. А., Дем'яненко, Н. М., Чепак, В. В. (2003). *Етнопедagogіка*. Ч. I. Київ. URL: https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/library/etnopedagogika_evtuh.pdf. (Yevtukh, V. B., Marushkevych, A. A., Demianenko, N. M., & Chepak, V. V. (2003). *Ethnopedagogy. Part I*. Kyiv. Retrieved from https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/library/etnopedagogika_evtuh.pdf)
- Зеленчук, Я. І. (2010). Особливості екологічної освіти і виховання в етносоціальній системі Гуцульщини. *Українознавство: теорія, методологія, практика*, 215–220. URL: https://ndiu.knu.ua/images/elektr_bibl/14.pdf. (Zelenchuk, Ya. I. (2010). Peculiarities of environmental education in the ethnosocial system of Hutsul region. *Ukrainian Studies: Theory, Methodology, Practice*, 215–220. Retrieved from https://ndiu.knu.ua/images/elektr_bibl/14.pdf)
- Колоїз, Ж. В., Малюга, Н. М., Шарманова, Н. М. (2014). *Українська пареміологія*. Кривий Ріг: КПІ ДВНЗ «КНУ». (Koloiz, Zh. V., Maliuha, N. M., & Sharmanova, N. M. (2014). *Ukrainian paremiology*. Kryvyi Rih: KPI SHEI "KNU"). Retrieved from <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/34/1/Українська%20пареміологія%202014.pdf>

- Лаппо, В. В. та ін. (2021). *Етнопедогогіка*: навч. посіб. Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника. URL: <https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/18707/1/Посібник%20Етнопедогогіка%201.pdf>. (Lappo, V. V., et al. (2021). *Ethnopedagogy: Study guide*. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Retrieved from <https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/18707/1/Посібник%20Етнопедогогіка%201.pdf>)
- Манушкіна, Т. М. (2014). *Екологічна культура*: курс лекцій. Миколаїв : МНАУ. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3182/1/Manushkina_T.EK_KL.pdf. (Manushkina, T. M. (2014). *Environmental culture: Lecture course*. Mykolaiv: MNAU. Retrieved from https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3182/1/Manushkina_T.EK_KL.pdf)
- Набокова, А. С. (2025). *Аксіологічна детермінанта розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти: філософський вимір* (дис. ... д-ра філософії : 033 «Філософія»). Мелітополь (Nabokova, A. S. (2025). *Axiological determinant of the development of civic competence of higher education students: Philosophical dimension* (PhD dissertation, specialty 033 Philosophy). Melitopol.).
- Етнопсихологія*: навч. посіб. (2020). О. В. Кобець та ін. (уклад.). Краматорськ. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14267/1/Навчальний%20посібник.%20Краматорськ%202020.pdf> (*Ethnopsychology: Study guide*. (2020). O. V. Kobets et al. (Comp.). Kramatorsk. Retrieved from <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14267/1/Навчальний%20посібник.%20Краматорськ%202020.pdf>)
- Ольховецький, С. М. (2019). *Етнопсихологія*: навч. посіб. Умань : Візаві. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12258/1/посібник.pdf>. (Olkhovetskyi, S. M. (2019). *Ethnopsychology: Study guide*. Uman: Vizavi. Retrieved from <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12258/1/посібник.pdf>)
- Петренко, Л. (2023). Етнопедогогічний складник у структурі підготовки майбутніх учителів гуманітарних предметів. *Естетика і етика педагогічної дії*, 27, 96–103. URL: <http://upecnpu.pnpu.edu.ua/article/view/279015>. (Petrenko, L. (2023). Ethnopedagogical component in the structure of training future teachers of humanities. *Aesthetics and Ethics of Pedagogical Action*, 27, 96–103. Retrieved from <http://upecnpu.pnpu.edu.ua/article/view/279015>)
- Сабадаш, Ю. С. (2011). Глобальні проблеми сучасності та "Римський клуб". *Вісник ЖДУ. Філософські науки*, 57. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/718/1/globalni_probemy.pdf. (Sabadash, Yu. S. (2011). Global problems of modernity and the "Club of Rome". *Zhytomyr State University Journal. Philosophical Sciences*, 57. Retrieved from https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/718/1/globalni_probemy.pdf)
- Теорія і практика екологічної освіти*: навч. посіб. (2019). М. М. Дяченко-Богун, В. В. Оніпко, В. І. Іщенко (уклад.). Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/Посібник%20ТПЕО+.pdf>. (Theory and practice of environmental education: Study guide. (2019). M. M. Diachenko-Bohun, V. V.

- Onipko, & V. I. Ishchenko (Comp.). Poltava: PNPu named after V. H. Korolenko. Retrieved from <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/Посібник%20ПЕО+.pdf>
- Толочко, С. В., Бордюг, Н. С., Міронець, Л. П. (2022). *Знаю. Вмію. Дію*: навч.-метод. посіб. для формування екологічної компетентності школярів. Київ. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/Tolochko_S.V._Znaiu.Vmiiu.Diiu_Posibnyk_2022.pdf. (Tolochko, S. V., Bordiuh, N. S., & Mironets, L. P. (2022). *Know. Can. Act: Methodological guide for forming environmental competence of school students*. Kyiv. Retrieved from https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/Tolochko_S.V._Znaiu.Vmiiu.Diiu_Posibnyk_2022.pdf)
- Філософія глобальних проблем сучасності: навч. посіб. (2016). Арістової А. В. (наук.ред.). К. : НТУ. URL: <https://ukreligieznastvo.wordpress.com/2019/01/17/fgps/> (Philosophy of global problems of modernity: Study guide. (2016). A. V. Aristova (Ed.). Kyiv: NTU. Retrieved from <https://ukreligieznastvo.wordpress.com/2019/01/17/fgps/>)
- Філянїна, Н. М., Сінявіна, Л. В., Долга, О. О. (2019). Гуманітаризація екологічної освіти та освіти для сталого розвитку. *Ліки-людині. Сучасні проблеми фармакоterapiї і призначення лікарських засобів*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 14–15 берез. 2019 р. Харків: НФаУ, Т. 1. С. 226–234. URL: <https://dSPACE.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/19543/1/226-234.pdf>. (Filianina, N. M., Siniavina, L. V., & Dolha, O. O. (2019). Humanitarization of environmental education and education for sustainable development. In *Medicines for humans. Modern problems of pharmacotherapy and prescription of medicines: Proceedings of the III International scientific and practical conference* (Vol. 1, pp. 226–234). Kharkiv: National University of Pharmacy. Retrieved from <https://dSPACE.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/19543/1/226-234.pdf>)
- Шевчук, О. В. (2018). *Формування екологічної поведінки учнів початкової школи засобами української етичної культури* (автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07). Київ. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Shevchuk_dis.pdf. (Shevchuk, O. V. (2018). *Formation of environmental behavior of primary school students by means of Ukrainian ethical culture* (Abstract of PhD dissertation, specialty 13.00.07). Kyiv. Retrieved from https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Shevchuk_dis.pdf).
- Garrison, J., Ostman, L., Van Poeck, K. (2024). Anthropocosmism: an Eastern humanist approach to the Anthropocene. *Environmental Education Research*, 30 (7), 1161–1176. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504622.2024.2314039>.
- Karpan, I., Chernikova, N., Motuz, T., Bratanich, B., Lysokolenko, T. (2020). Conceptual Principles of Education for Sustainable Development. *European Journal of Sustainable Development*, 9 (2), 99. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2020.v9n2p99>.
- Rispoli, G., Grinevald, J. (2018). Vladimir Vernadsky and the Co-evolution of the Biosphere, the Noosphere, and the Technosphere. *Technosphere Magazine*. 20.06.2018. URL: <https://technosphere-magazine.hkw.de/p/Vladimir-Vernadsky-and-the-Co-evolution-of-the-Biosphere-the-Noosphere-and-the-Technosphere-nuJGbW9KPxrREPxXz95hr>.
- Sterling, S. (2003). *Whole Systems Thinking as a Basis for Paradigm Change in Education: Explorations in the Context of Sustainability* (doctoral dissertation). URL: <http://www.bath.ac.uk/cree/sterling/sterlingthesisnoapp.pdf>.

SUMMARY

Tolochko Svitlana. Ethnopedagogical approach to developing individual ecological culture within the humanistic paradigm of education for sustainable development.

The article substantiates the relevance of the ethnopedagogical approach to the formation of an individual's ecological culture in the conditions of multicultural education and global civilizational challenges. It is proved that the modern ecological crisis is not only technogenic, but also value-normative in nature, which necessitates the need to rethink the axiological principles of human interaction with the environment. The evolution of the philosophical-ecological paradigm is analyzed: from the anthropocentric model of exploitative nature use to the humanitarian paradigm of harmonious co-development in the "Man - Nature" system. It is determined that ethnopedagogy has significant potential for the systematic formation of intellectual, emotional-sensory and practical-activity components of ecological culture. The content of the ethnocultural module of humanitarian and ecological education is revealed, which integrates knowledge about the moral and ethical traditions of the attitude towards nature in different peoples, the folk ideal of a harmoniously developed personality, means of expressing a humanistic worldview in folklore, everyday life, and folk crafts. It is substantiated that traditional ethnoculture, devoid of technocratic anthropocentrism, affirms the philosophy of harmony, where the value of the individual is determined by the ability to coexist with nature. The influence of natural and geographical factors (steppe, forest, mountains) on the formation of ethnopsychological features and ecoethical traditions of Ukrainian ethnic groups is illustrated. The educational value of the paremiological fund, fairy-tale epic, and folk norms of behavior in nature as tools for the formation of empathy, aesthetic perception of the environment, and responsible nature use is proven. A model for implementing an ethnopedagogical approach through the integration of traditional means with modern technologies of socio-ecological practice is proposed. It is concluded that this approach contributes to the humanization of the educational process, the formation of tolerance, intercultural communication skills and civic responsibility, which fully corresponds to the priorities of the international strategy of education for sustainable development.

Key words: ethnopedagogy, ecological culture, humanitarian paradigm, education for sustainable development, ethnocultural traditions, axiology of environmental education, ecoethics, multicultural education, empathy for nature.